

Мельник В.В.,
Широбоков В.П.

КАФЕДРА МІКРОБІОЛОГІЇ КИЇВСЬКОГО МЕДИЧНОГО ІНСТИТУТУ У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ ТА ПЕРШІ ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ (1941–1950 рр.)

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Резюме. У статті розглядається діяльність кафедри мікробіології Київського медичного інституту (КМІ) у роки Великої Вітчизняної війни (у період евакуації і окупації) і перші післявоєнні роки (1945–1950 рр.), висвітлені основні напрямки наукової діяльності кафедри під керівництвом С.С. Дяченка.

Ключові слова: кафедра мікробіології, Київський медичний інститут, Велика Вітчизняна війна, Полімедикум, С.С. Дяченко.

Становлення та розвиток мікробіологічної науки в Україні великою мірою завдячує київській школі мікробіологів, науково-педагогічною базою якої була і залишається кафедра мікробіології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (у минулому – Київського медичного інституту (КМІ)). Інформація про діяльність кафедри у період Великої Вітчизняної війни досить обмежена, що пов'язано з тим, що КМІ був двічі евакуйований (до Харкова, а згодом до Челябінська), а на його місці в окупованому Києві у 1941–42 рр. працював Полімедикум, про який дуже мало даних [1,2,3]. Метою нашої роботи було висвітлення діяльності кафедри мікробіології у воєнні та перші повоєнні роки на підставі вивчення доступних нам архівних документів.

До війни у 1941 р. у Києві працювали два медичні інститути: КМІ №1 та КМІ №2. Станом на 21.06.1941 р. в КМІ №1 були лікувальний, педіатричний і санітарно-гігієнічний факультети, де навчалось 3020 студентів [31, арк. 1–2]. Напередодні війни в КМІ №1 було дві кафедри мікробіології. На кафедрі мікробіології лікувально-профілактичного факультету працювали: завідувач кафедри професор Г.М. Марьяшева, асистенти Н.О. Корчак-Чепурківська, Г.А. Мроч-

ковська, Б.Ф. Медзведський, лаборанти М.А. Сококіна і Осипова, навчалися аспіранти М.С. Пекер, Є.А. Говорун і Н.В. Лукицька [7, арк.2,5-7,10; 7]. На кафедрі мікробіології санітарно-гігієнічного і педіатричного факультетів працювали: завідувач кафедри професор М.П. Нешадименко, доцент Ю.О. Козлов, асистенти С.С. Дяченко, А.П. Мороз, Н.М. Волкова, П.С. Гробман, Д.О. Осипович-Ярошевська, аспіранти Р.М. Бліх-Стрільчина, Є.Ф. Глушан, Б.І. Беленькая, В.А. Шляхова, Т.К. Секунова, Г.Я. Каган, Я.І. Мельник, Є.А. Гайдамашко, старший лаборант А.М. Зобніна-Космовська, лаборанти Г.І. Сьоміна і Колеснікова [7, арк.3].

З початком Великої Вітчизняної війни до Робітничо-Селянської Червоної Армії з 23.06.1941 р. з працівників кафедр мікробіології було мобілізовано асистента А.П. Мороз, аспіранток В.А. Шляхову, Є.А. Говорун і Т.К. Секунову, лаборанток Колеснікову і Осипову [9, арк.340–343]. У липні 1941 р., коли гітлерівці прямували на Київ, почалася евакуація КМІ, викладачів, студентів, деякого обладнання, згідно постанови РНК УРСР з 23.07.1941 р. за №2307 про переведення I та II КМІ до м. Харкова [10, арк.1]. При евакуації в липні-серпні 1941 р. у Харків КМІ приїхав лише з цінним майном. Ко-

лективи обох КМІ об'єднали з Вінницьким, Дніпропетровським, Одеським та іншими медичними інститутами і евакуювали спочатку до Харкова [2]. 15.08.1941 р. КМІ організував у Харкові навчальний процес в приміщенні і на базі переданого КМІ Українського Інституту Експериментальної медицини (УІЕМ). Завідувачем кафедри мікробіології було призначено з 15.08.1941 р. професора С.О. Блінкіна, а доцентом – С.С. Дяченка з 1.08.1941 р. [10, арк.6].

Наказом №80 від 29.09.1941 р. по м. Харкову, відповідно до розпорядження Народного Комісаріату охорони здоров'я СРСР Мітерева про переведення КМІ до Челябінська, з 1.10.1941 р. була припинена робота інституту у Харкові та відбулось відправлення інститутського майна до Челябінська [10, арк.49, 116–117]. В умовах знаходження м. Харків в вузлі прифронтової полоси, КМІ міг вивезти вкрай обмежену кількість цінного майна [31, арк. 2]. Втім, вдалося забрати з собою майно обох КМІ, УІЕМ, Жовтневої лікарні, що на більшості кафедр дало змогу налагодити не лише педагогічний процес, але й наукову роботу [23, арк 42–48].

З переїздом у Челябінськ інститут отримав назву "Державний медичний інститут" (ДМІ). Студенти до ДМІ зараховувались з різних медичних інститутів і випускались за прискореною системою (3,5 роки), згідно навчального плану воєнного часу [22, арк.35,38–39]. Напередодні від'їзду з Харкова у Челябінськ у КМІ було 1200–1300 студентів, з яких евакуювано у Челябінськ близько 600 студентів. Після 4-х наборів студентів (в Києві, в Харкові і двічі у Челябінську), у березні 1942 р. у ДМІ було більше 1600 студентів. Навчальний процес розпочався на 8-й день після приїзду в Челябінськ. До Челябінська спочатку прибуло лише 15 професорів 1-го і 2-го КМІ [23, арк 42–48]. За допомогою Наркомздорову України та Наркомздорову СРСР було зібрано висококваліфіковані кадри, у тому числі і з Челябінська, внаслідок чого на деяких кафедрах було по 2–3 доктори медичних наук, по 2–3 професори, і ряд кафедр був заміщений професорами з інших ВУЗів. Деякі кафедри були недоукомплектовані асистентами, лаборантами і технічними працівниками, а тому укомплектація проводилася за рахунок місцевих кадрів. У березні 1942 р. науково-педагогічний колектив ДМІ склав близько 250 осіб. Для організації науково-дослідної роботи ДМІ була створена комісія на чолі з ректором Л.І. Медведем, яка визначила найбільш актуальні у військовий час теми: трав-

матизм, проблема інфекцій і створення нових лікарських речовин [23, арк 42–48]. На засіданні Вченої Ради КМІ від 25.11.1941 р. було вирішено надавати практичну та систематичну консультативну допомогу у роботі госпіталів. Для допомоги було рекомендовано викладачів КМІ, серед яких від кафедри мікробіології був обраний С.О. Блінкін [5, арк.4–6]. ДМІ надав допомогу місцевим органам охорони здоров'я у боротьбі з епідемією висипного тифу у Челябінську та Челябінській області у 1941–42 рр. [23, арк 42–48]. З 10.06.1943 р. до 1.11.1943 р. дирекція інституту мобілізувала 149 студентів 4–5 курсів на боротьбу з епідемією дизентерії [24, арк.1–6].

Наказами №15 і №16 від 10.11.1941 р. та №45 від 22.11.1941 р. по ДМІ було оголошено склад співробітників ДМІ в м. Челябінську. До складу кафедри мікробіології увійшли: виконувач обов'язків (в.о.) завідувача кафедри мікробіології, д.м.н. С.О. Блінкін; в.о. доцента, д.м.н. С.С. Дяченко; асистенти Н.М. Волкова і П.С. Гробман; старший лаборант Ф.Н. Черевко; старший препаративатор Гончар, препаратори Ц.С. Хейсон та Л.Я. Туркот [10, арк. 72–78,168]. Кафедра мікробіології розмістилась в диспансері ЧТЗ. Приміщення кафедри включало 2 учбові лабораторії, кабінет професора, 1 лабораторію для асистентів, 1 кімнату для викладачів [23, арк 42–48]. На засіданні Ради КМІ від 31.08.1942 р. д.мед.н. С.С. Дяченко було затверджено на посаді доцента і у вченому званні доцента [22, арк.71]. На початку 1942–43 н.р. штат кафедри мікробіології був наступним: професор С.О. Блінкін, доцент С.С. Дяченко, асистенти Н.М. Волкова, М.І. Гусельнікова, Н.С. Гробман, К.Л. Московських, 1 старший лаборант, 2 лаборанти. Наприкінці навчального року у штатному розписі були лише 1 професор, 1 доцент, 2 асистенти, 1 старший лаборант, 1,5 лаборанти [24, арк.1–6]. У осінньо-зимовому семестрі 1942–43 н.р. для викладання мікробіології навчальним планом було відведено 234 години: для студентів 4 семестру курс мікробіології складав 136 годин з іспитом наприкінці семестру; для студентів 5 семестру – 108 годин. Наприкінці курсу студенти склали іспит [12, арк. 3,38–41]. У осінньо-зимовому семестрі 1943–44 н.р. мікробіологія викладалась на 5 семестрі впродовж 90 годин [14, арк.4]. У курсі мікробіології особлива увага зверталась на методи прискореної і спрощеної діагностики, можливі для застосування в походних умовах: прискорені похідні модифікації серодіагностики черевного тифу, паратифів і висипного тифу за Ноблем та за

Блінкіним, метод копроаглютинації при дизентерії за Предтеченським тощо. Акцентувалась увага на питаннях, що мали військово-і санітарно-оборонне значення: використання фашистами закономірностей мінливості і дисоціації мікроорганізмів для отримання вірулентних культур в якості бактеріологічної зброї; специфічна профілактика і терапія гострих епідемічних інфекцій у Червоній Армії; використання бактеріофагів для профілактики і терапії кишкових інфекцій і лікування гнійно-ускладнених ран [14, арк.60–64]. Під керівництвом професора С.О. Блінкіна на кафедрі мікробіології проводилась наукова робота: на 1944 р. в рамках вирішення проблеми "Військовий і промисловий травматизм" планувались вивчити застосування піофагів і розчинних сполук стрептоцида, експериментально обґрунтувати симультантну терапію (бактеріофаго- і хіміотерапію) інфікованих ран (С.О. Блінкін); у рамках вирішення проблеми "Інфекційні хвороби і епідеміологія" планувалась тема "Стабілізована кров як об'єкт для бактеріологічної діагностики черевного тифу і паратифів" (М.І. Гусельнікова, С.О. Блінкін) [26, арк.1].

Водночас, значна група професорів лишилась в окупованому гілерівцями Києві і спробувала відновити роботу кафедр і клінік КМІ, не зважаючи на вороже ставлення німецьких окупантів до вищої освіти на українській землі. Рейхскомісаром Кохом було закрито вищі навчальні заклади на окупованій території України, але брак лікарів для населення і загроза розповсюдження епідемічних хвороб змусили окупантів погодитися на відкриття медичного інституту, директором якого було затверджено хірурга О. Лазуренка, а його заступником – професора Б. Кучеренка. До викладацького складу увійшли А.М. Зюков, О.А. Івакін, Г.С. Іваницький, М.П. Нецадименко, М.П. Вашетко, Д.С. Воронцов, К.Е. Добровольський, І.В. Студзинський, С.Н. Ручковський, Б.Я. Падалка, Г.Л. Шкавера, Г.М. Мар'яшева та ін. Відомо, що на кафедрі мікробіології працювали М.П. Нецадименко та Г.М. Мар'яшева [2]. Марко Петрович на той час був дуже хворий, і 1.10.1942 р. помер [4]. У жовтні 1941 р. почалось навчання на 4-му та 5-му курсах лікувального факультету КМІ в окупації, а в січні 1942 р. було оголошено набір на 1-й курс лікувального, стоматологічного та фармацевтичного факультетів. Та вже навесні 1942 р. гестапо заарештувало та згодом розстріляло Б. Кучеренка і О. Лазуренка, а директором інституту окупаційна влада призна-

чила Р. Скуренка. Влітку 1942 р. відбувся випуск молодих лікарів, а в червні при інституті почали діяти курси вдосконалення лікарів. У серпні 1942 р. проводилися вступні іспити на перший курс усіх трьох факультетів. Загальне число студентів медичного інституту досягло 750 осіб. З 1.11.1942 р. КМІ німецькою владою було реорганізовано в Полімедікум, який під кінець року було закрито, а студенти, які не встигли заховатися, були відправлені на роботу в Німеччину [2].

З початку вересня 1943 р. і по 5 листопада, коли Київ був звільнений від німецько-фашистських загарбників, за розпорядженням штабт-комісара м. Києва генерала Берндта, майно КМІ було розграбоване і вивезене, частина майна була попсована; була підпалена і згоріла разом з майном частина будівель КМІ, в т.ч. акушерсько-гінекологічна клініка і клініка очних хвороб. Було підірвано і спалено будівлю Університету, де знаходилися 6 кафедр КМІ і розміщувалась Центральна студентська бібліотека. Інші будівлі отримали значні пошкодження від повітряних бомбардувань та внаслідок дуже важких умов експлуатації. Пошкодження отримав хімічний корпус за адресою: вул. Чкалова, 65 [33, арк.1; 32, арк.12, 24–26]. Попереду була велика робота з відновлення корпусів та кафедр, приведення їх в належний стан до початку навчання. Заняття розпочались 13.12.1943 р. на лікувальному (2,3,5,7,9 семестри), стоматологічному (2,5,7 семестри) і фармацевтичному факультетах (2 семестр) з загальним числом студентів 398 чоловік. 15.12.1943 р. було дано оголошення про новий набір студентів, і 18.12.1943 р. розпочались заняття на першому семестрі на всіх п'яти факультетах (лікувальному, педіатричному, санітарно-гігієнічному, стоматологічному і фармацевтичному). Останні два факультети КМІ отримав у спадок від Полімедікуму. Прийом було доведено до 600 осіб, а потік студентів на інших курсах збільшувався по мірі звільнення від німецьких окупантів нових районів. На початку 1944 р. у КМІ було 1240 студентів [32, арк.12, 24–26].

У весняному семестрі 1943–44 р. КМІ фактично складався з 2-х частин: одна з них діяла в м. Челябінську, відокремлюючи від себе Челябінський медичний інститут, а інша знаходилась в Києві. На кафедрі мікробіології у Челябінську залишилась Н.М. Волкова-Шаравська, яка у січні 1944 р. тимчасово була призначена завідувати кафедрою мікробіології, самостійно викладала і прочитала курс лекцій, а після закінчення семестру наприкінці липня 1944 р. була реєвакуйована

разом з КМІ в Київ. С.О. Блінкін був направлений для завідування кафедрою мікробіологією медичного інституту у Владикавказі, а С.С. Дяченко — для організації роботи кафедр мікробіології у відновленому КМІ [36, арк.10,24,32]. Кафедра санітарно-гігієнічного і педіатричного факультетів була розміщена на 1-му поверсі корпусу, а кафедра лікувального факультету — на 4 поверсі, по вул. Чкалова, 65, як і до війни. За словами С.С. Дяченка, у "період окупації, "господарювання" окупантів, доценту зруйнувало кафедру. В приміщеннях містилися якісь господарчі служби — уся мебля (стілці, шафи, столи) знищена, або доведена до цілком непридатного стану. Не залишилося на кафедрі ніякого придатного устаткування (термостатів, автоклавів, центрифуг тощо). Приміщення забруднені, стіни, стелі в багатьох обвалені. Санітарно-технічна арматура повідкручувана. Іншими словами, на кафедрі без попереднього ремонту переводити педагогічний процес не можна було". Кафедра переважно власними силами протягом липня-вересня 1944 р. відремонтувала приміщення [15, арк. 55–62]. Водопровідна та електрична мережі на кафедрі не функціонували, тому для забезпечення педагогічного та наукового процесу на кафедрі мікробіології було використано можливості Інституту епідеміології та мікробіології в м. Києві (поживні середовища, пробірки, музейні культури, бактеріальні і біологічні препарати), Київської міської центральної санітарно-бактеріологічної лабораторії (діагностичний матеріал) тощо [15, арк. 55–62].

На кафедрі мікробіології у Києві у листопаді-грудні 1943 р. працювали: завідувач кафедрою доцент Г.М. Марьяшева, доцент С.С. Дяченко, асистент Б.М. Медзевський [30, арк.16]. Згідно штатного розкладу від 10.03.1944 р., на кафедрі мікробіології лікувального, фармацевтичного і педіатричного факультетів мали працювати 1 професор (Г.М. Марьяшева) і 2 асистенти (Н.О. Корчак-Чепурківська і Б.М. Медзевський), на кафедрі мікробіології стоматологічного і санітарно-гігієнічного факультетів — 1 доцент (С.С. Дяченко) і 2 асистенти (Є.С. Бобченко з 1.04.1944 р. та Н.М. Волкова-Шаравська, яка мала працювати після повернення з Челябінська) [32, арк. 2].

Збільшення впродовж кількох наступних місяців контингенту до 3303 студентів та переведення в КМІ психоневрологічного факультету Харківського медичного інституту призвело до збільшення загального масштабу роботи КМІ. У червні прибули студенти, які реєвакуювались з

Челябінська, що змусило врахувати такий приріст навчального навантаження на всі кафедри студентів 2–5 курсів. Вже до початку 1944–45 н.р. було розгорнуто 55 кафедр з загальною кількістю професорсько-викладацького персоналу 419 осіб і навчально-допоміжного персоналу 266 осіб. Це змусило створити новий штатний розклад (наказ №289 від 27.10.1944 р.), згідно якого у 1944–45 н.р. на кафедрі мікробіології мали бути 1 професор, 2 доценти, 10 асистентів [32, арк.18–20].

Навчальний осінньо-зимовий семестр тривав з 1.10.1944 р. до 1.03.1945 р. На початку 1944–45 н.р. були 2 кафедри мікробіології КМІ — кафедра мікробіології санітарно-гігієнічного і педіатричного факультетів, на якій курс мікробіології слухали студенти санітарно-гігієнічного, педіатричного, психоневрологічного і стоматологічного факультетів, і кафедра мікробіології лікувального факультету, де слухали курс студенти лікувального факультету. На кафедрі санітарно-гігієнічного і педіатричного факультетів було 5 — штатних одиниць асистентів, а на кафедрі лікувального факультету — 2 асистенти. 27.11.1944 р. за наказом директора КМІ, згідно з розпорядженням ВКВШ при РНК СРСР, обидві кафедри мікробіології були об'єднані в єдину кафедру мікробіології КМІ [15, арк. 55–62]. На об'єднаній кафедрі мікробіології у 1944–45 н.р. працювали: завідувач кафедрою професор С.С. Дяченко, доцент Г.М. Марьяшева, асистенти Н.О. Корчак-Чепурківська, Н.М. Волкова-Шаравська, Є.С. Бобченко, Н.М. Шенфельд, В.Я. Починок, Б.Ф. Медзевський, аспірант Інституту мікробіології АН УРСР А.М. Бабак, асистент К.Й. Баранцева. У 1944 р. на кафедрі був організований музей живих культур для забезпечення ілюстраціями курсу мікробіології. Були придбані пігментні стафілококи, "чудесна паличка", стрептококи, виділені представники кишкової палички. У 1947 48 н.р. музей культур поповнився плісневими грибами роду пеніциліум і культурами пневмокока [15, арк. 55–62; 18, арк. 77–100].

Згідно заяви Г.М. Марьяшевої про неможливість за станом здоров'я працювати в КМІ, її було звільнено з 26.07.1945 р. [35, арк.9]. Був звільнений і її чоловік Б.Ф. Медзевський. Тож у 1945–47 н.р. на кафедрі мікробіології працювали: завідувач кафедри професор С.С. Дяченко, в.о. доцента Н.М. Волкова-Шаравська, асистенти Н.О. Корчак-Чепурківська, Н.М. Шенфельд, К.Й. Баранцева, В.Я. Починок, А.П. Мороз, Є.С. Бобченко [34, арк.22]. У 1945–46 н.р. у КМІ було введено шестирічний курс навчання, у зв'язку з

чим кількість годин на викладання мікробіології збільшилась з 234 годин до 255 годин, а предмет розпочав викладатися на 5-му і 6-му семестрі [16, арк.91].

На початку 1947–48 н.р. до складу кафедри увійшли асистент-стипендіат Г.С. Лень та аспірант В.Я. Горпиненко. На кафедрі було 2 старші лаборанти, 8 лаборантів, 2 препаратори та 1 техробітник. Наприкінці 1947–48 н.р. звільнились Г.С. Лень, К.Й. Баранцева і Н.М. Шенфельд, а натомість розпочали працювати Н.Є. Носальська та І.Ф. Батюк [18, арк. 77–100]. В 1947–48 н.р. було відведено на мікробіологію 249 годин, з них 144 години на 5 семестрі та 105 годин на 6 семестрі [18, арк. 77–100]. З весняного семестру 1947–48 н.р. вперше в інституті при викладанні мікробіології було впроваджено використання науково-педагогічних фільмів, якими супроводжувались лекції: "Бактеріофагія" (фільм "Феномен бактериофага", кінопрокат 1943 р. під редакцією З.В. Ермольєвої), "Черевний тиф і паратифи" (фільм "Черевний тиф", кінопрокат 1945 р.), "Туляремія" (фільм "Туляремія", під редакцією професора Хатеневера) [18, арк. 77–100].

У 1948–49 н.р. колектив кафедри поповнили асистент В.А. Шляхова та аспірантка Н.Б. Проскуракова [19, арк. 174–210]. За новим учбовим планом Міністерства Вищої Освіти і Міністерства Охорони здоров'я СРСР, мікробіологія мала вивчатись на 4-му і 5-му семестрах впродовж 236 годин (64 години на 4-му семестрі і 172 години на 5-му семестрі). Згідно перехідного плану, в цьому році весь курс мікробіології було пройдено впродовж одного семестру, для чого було встановлено 224 години (72 години лекцій і 152 години практики). Лекції читали С.С. Дяченко і асистент А.П. Мороз. Кожна студентська група мала на тиждень 4 практикуми і 2 лекції [19, арк. 174–210]. Тому у осінньому семестрі 1948 р. для допомоги було відряджено асистентів Я.І. Мельника і Н.О. Чепурську та старшого лаборанта Т.І. Терещенко з кафедри епідеміології [19, арк. 174–210]. У зв'язку з великим навантаженням на викладачів (по 42 ак. год. на тиждень) у 1949–50 н.р. до складу асистентів було зараховано А.Ф. Шамрай та на півставки асистента – В.Я. Горпиненко. З листопада 1949 р. на кафедру було зараховано аспірантку Л.І. Герус (колишню студентку, що працювала у гуртку при кафедрі ще з 1948–49 н.р.). У 1949–50 н.р. мікробіологія викладалась на 4 і 5 семестрах впродовж 236 годин (65 годин на 4-му семестрі і 171 годину на 5-му семестрі) [20, арк. 125–165]. Під керівництвом С.С. Дяченка

співробітниками кафедри у 1948–49 н.р. було зібрано та опрацьовано 25 коротких біографій вітчизняних вчених-мікробіологів. Для ознайомлення з технологією готування бактеріальних препаратів і лікувально-профілактичних сироваток у 1945–50 рр. був використаний як база для студентів Український інститут мікробіології та епідеміології м. Києва [20, арк. 125–165].

Вже у весняному семестрі 1943–44 н.р. кафедра організувала студентський науковий гурток, де працювало 32 студенти, з яких 8 студентів підготували доповіді на студентську наукову конференцію. Тематикою гуртків було: вивчення фагоцитарної теорії імунітету, вивчення бактеріофагів та антагонізму бактерій [15, арк. 55–62]. У 1947–48 н.р. у студентському науковому гуртку працював 21 студент. На кафедрі було проведено дві наукові студентські конференції: присвячена пам'яті Ценковського та присвячена анатоксинам [18, арк. 77–100]. У 1948–49 н.р. у гуртку працювало 32 студенти. Було проведено дві наукові студентські конференції: конференцію, присвячену вченню про живі вакцини в світлі вчення Мічуріна-Лисенко, та конференцію, присвячену пам'яті почесного академіка М.Ф. Гамалія. У гуртку студенти працювали над вивченням антагоністичних властивостей кишкової палички, вивченням мікрофлори дуоденального вмісту, одержанням антитіл поза клітинами тваринного організму, виявленням спор у коків, виготовленням поживних сеєредовищ з різними додатковими факторами росту, засвоєнням мікробіологічної техніки [19, арк. 174–210]. У 1949–50 рр. в гуртку працював 21 студент. Було проведено 4 науково-студентські конференції, присвячені: антибіотицям; 20-річчю з дня смерті академіка Д.К. Заболотного; загальноінститутська конференція, присвячена пам'яті Д.К. Заболотного; теоретичним передумовам біотерапії раку. Студенти працювали над темами: "Взаємини мікробів з клітинами лихих новотворів", "Мікрофлора жовчового міхура і тифо-паратифозне бацілоносійство", "Вплив нервової системи на утворення аглютининів [20, арк. 125–165].

У 1946–47 н.р. на кафедрі мікробіології було 2 аспіранти (О.С. Софієнко та Почтар), які, втім, не закінчили навчання в аспірантурі [16, арк. 504, 508]. У 1947–50 рр. на кафедрі працювали аспіранти Л.Я. Горпиненко, Л.І. Герус і Н.Б. Проскуракова, результатом наукової роботи яких стало написання дисертацій: "Серологічні дослідження при грипі і їх значення" (Проскуракова Н.Б., 1951), "Експериментальне вивчення

асоціації кашлюкової вакцини з дифтерійним анатоксином" (Герус Л.І., 1953), "Лікарська стійкість місцевих штамів дизентерійних бактерій" (Горпиненко Л.Я., 1964) [19, арк. 174–210].

У 1947–50 рр. на кафедрі також працювали над науковими темами аспіранти та наукові співробітники інших кафедр: аспіранти кафедри загальної гігієни І. Михалюк та І. Цветкова, аспірант кафедри біохімії Л.Л. Гураль, професор кафедри педіатрії В.А. Черкасов, асистент кафедри біології Н. Романюк, аспірант кафедри інфекційних хвороб А.Тарабан та інші. С.С. Дяченко керував виконанням докторської дисертації завідувача кафедри мікробіології Вінницького медичного інституту Т.А. Лобової "Бактеріологічні, серологічні і експериментальні дослідження при склеромі" і кандидатської дисертації завідувача лабораторії інституту ОХМД м. Києва С.Я. Гарміза [18, арк. 77–100; 19, арк. 174–210].

У 1944 р. було розгорнуто наукову роботу на кафедрі мікробіології. Науково-тематичний план кафедри охоплював роботу над темою "Методика отримання пеніциліну та вивчення його властивостей" в межах проблеми "Нові методи в діагностиці і лікуванні". Втім, збільшення кількості студентів, важкі умови роботи кафедри та необхідність ремонту її приміщення не дозволили повністю виконати заплановані теми, а з позапланових робіт С.С.Дяченко виконав роботу "Порівняльна ефективність протидизентерійних препаратів" [29, арк.1–3, 20]. Подальші роки характеризувались поживленням наукової роботи кафедри, до якої було залучено майже всіх співробітників. Основними темами, над якими працювала кафедра у 1945–48 рр., були: антибіотики, кишкові інфекції, асоційовані і живі вакцини. У 1948–50 рр. на кафедрі розроблялись теми: антибіотики, мінливість мікробів, оздоровлення населення Димерського району. В.Я. Починок вивчала вплив рослинних антибіотиків на деякі особливості патогенних мікроорганізмів, результатом чого стала робота "Вплив деяких антибіотиків на дихання мікробів", захищена як дисертаційна у 1951 р. В.Я. Шляхова вивчала антибактеріальну властивість мікроциду, результати роботи захистила у 1953 р. як дисертаційну роботу. Н.М. Шенфельд вивчала механізм дії пеніциліну. Асистенти Є.С. Бобченко, К.Й. Баранцева, Н.М. Шенфельд і В.Я. Починок вивчали резистентність мікробів до пеніциліну і антибіотикам вищих рослин. За результатами дослідження Є.С. Бобченко оформила і захистила

у 1950 р. дисертацію на ступінь к.б.н. "Стафілоки, природостійкі до пеніциліну". А.П. Мороз вивчала антитоксичний імунітет при черевному тифі та експериментально обґрунтувала застосування асоційованої ТАБ + дизентерійна Шига і Флекснера + дифтерійний анатоксин вакцини, оформила та захистила у 1947 р. дисертаційну роботу "Експериментальні основи асоціації ТАБ + дизентерійна + дифтерійний анатоксин вакцини". Н.М. Волкова-Шаравська працювала над темою "Одноразова імунізація тифо-паратифозними А і В анаендотоксинами", де вивчала використання гліколіпідного комплексу палички черевного тифу і паратифів А і В як антигену для одноразової імунізації проти черевного тифу і паратифів, яку оформила як дисертацію "Роль токсичного і мікробних компонентів в тифо-паратифозній вакцині", яку захистила у 1950 р. С.С. Дяченко вивчав антигенні властивості нуклеопроїдів черевнотифозного мікроба. Н.Є. Носальська вивчала серологічні зміни при тифо-паратифозному носійстві. Н.О. Корчак-Чепурківська вивчала вплив сапрофітних бактерій на дифтерійну паличку, працювала над діагностикою вірусного грипу, разом з А.Ф. Шамрай вивчала етіологію хронічної діареї у дітей І.Ф. Батюк працював над темою "Імуногенні властивості сибіркової культури, ослабленої різними методами", яку оформив та захистив як кандидатську дисертацію у 1952 р. [36, арк.10,24,32; 18, арк. 77–100; 19, арк. 174–210].

З 1948–49 н.р. кафедра включилась в комплексну роботу по вивченню і оздоровленню населення Димерського району і розпочала роботу над темами: "Організація лабораторної служби в Димерському районі", охопивши в цій темі кишкову групу інфекцій, діагностику дифтерії і гематинацію при грипі (С.С. Дяченко, А.П. Мороз, Н.М. Волкова, В.Я. Шляхова, І.Ф. Батюк, Є.С. Бобченко, Н.Б. Проскурякова), та "Вивчення етіології ангіні в Димерському районі" (С.С. Дяченко, А.П. Мороз, Н.М. Волкова, Н.Є. Носальська), "Дифтерійне заразосійство в Димері і Демидово Димерського району" (вивчається дифтерійне заразосійство серед дітей дошкільного та шкільного віку, провадиться під контролем визначення антитоксину імунізація дитячих контингентів дифтерійним антитоксином). В межах теми "Ліквідація дифтерії в Димерському районі" співробітниками кафедри (С.С. Дяченко, А.П. Мороз, Н.М. Волкова, Н.О. Корчак-Чепурківська, В.Я. Починок, І.Ф. Батюк, Л.І. Герус) було вивчено протидифтерійний імунітет серед

дитячих контингентів с. Димера після проведення щеплень. Разом з протичумною спостережною станцією було проведено роботу з вивчення тривалості імунітету та тривалості алергічних реакцій у імунізованих нашкірним методом вакцинації живою туляремійною вакциною (А.П. Мороз, С.Г. Буяло і О.П. Хижинська) [19, арк. 174–210; 20, арк. 125–165].

Результати наукових робіт доповідались на кафедральних, інститутських конференціях, конференціях інших науково-дослідних інститутів [18, арк. 77–100]. У 1944 р. відбулась перша кафедральна наукова конференція, на якій С.С. Дяченко зробив доповідь: "Профілактична ефективність сухого дизентерійного бактеріофагу". У 1945–50 рр. проводилось щороку 4–6 кафедральних конференцій (4 конференції у 1947–48 н.р.; по 6 конференцій у 1948–49 н.р. та 1949–50 н.р.). За результатами наукової роботи співробітниками кафедри у 1947–50 р. було захищено три кандидатські дисертації, і ще п'ять – впродовж найближчих трьох років (1951–1953 рр.).

Кафедра проводила консультативну роботу у санітарно-бактеріологічних лабораторіях та санітарних станціях м. Києва, Васильківського, Білоцерківського та Димерського районів, бактеріологічного інституту Охмадит, навчання персоналу методам діагностики дифтерії, інфекцій кишково-тифозної групи, бактеріологічного аналізу води, виготовленню середовищ, техніці та методиці санації антибіотиками носіїв дифтерійної палички та гемолітичного стрептококу, використанні РГА при діагностиці грипу. При участі кафедри була організована і налагоджена робота стаціонарного пункту дуоденального зондування для виявлення заразозносіїв в м. Києві. С.С. Дяченко був протягом 3 х місяців 1944 р. уповноваженим надзвичайної протиепідемічної комісії по

Київській області, а в 1945–50 рр. приймав участь в роботі Комісії з лабораторної справи при епідуправлінні та в епідкомісії Ученої медичної Ради Міністерства охорони здоров'я УРСР, тематично в Президії Ученої медичної Ради, здійснював консультації з питань боротьби з кишковими інфекціями, туляремією, грипом, в організації дезінфекційної роботи, в епідкомісії очолював республіканську проблему "Скарлатина" [19, арк. 174–210].

Висновки

Під час Великої Вітчизняної війни утворилось дві кафедри мікробіології КМІ: одна – під керівництвом професора С.О. Блінкіна – працювала у 1941–1943 рр. при ДМІ у м. Челябінську в евакуації, а інша – під керівництвом професора М.П. Нецадименка – у 1941–1942 рр. при КМІ у Києві (перейменованій у 1942 р. у Полімедікум) в умовах окупації. У 1943–44 н.р. після реевакуації КМІ розпочався період відновлення роботи двох кафедр мікробіології лікувального та санітарно-профілактичного факультетів, а у 1944 р. – їх злиття. За період з 1944 р. по 1950 р. відбулось формування кафедри мікробіології під керівництвом С.С. Дяченка, оновлено педагогічний склад кафедри. Кафедра чітко організувала педагогічний процес, створила належні умови для роботи студентів. Вже з 1944 р. на кафедрі функціонував на високому науковому рівні студентський науковий гурток, в якому працювало у різні роки від 20 до 32 студентів. На кафедрі була розгорнена наукова робота, що охоплювала всіх співробітників, працювали аспіранти не лише кафедри мікробіології, але й інших кафедр. За результатами наукової роботи співробітниками кафедри у 1947–50 р. було захищено три кандидатські дисертації, і ще п'ять – впродовж найближчих трьох років (1951–1953 рр.).

КАФЕДРА МИКРОБИОЛОГИИ КИЕВСКОГО МЕДИЦИНСКОГО ИНСТИТУТА В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ И ПЕРВЫЕ ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ (1941 – 1950 гг.)

Мельник В.В., Ширококов В.П.

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

Резюме. В статье рассматривается деятельность кафедры микробиологии Киевского медицинского института (КМИ) в годы Великой Отечественной войны (в период эвакуации и оккупации) и первые послевоенные годы (1945-1950 гг.), показаны основные направления научной деятельности кафедры под руководством С.С. Дяченка.

Ключевые слова: кафедра микробиологии, Киевский медицинский институт, Великая Отечественная война, Полімедікум, С.С. Дяченко.

MICROBIOLOGY DEPARTMENT OF THE KYIV MEDICAL INSTITUTE DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR AND IN THE FIRST YEARS AFTER (1941-1950)

Melnik V.V., Schyrobokov V.P.
O.O. Bohomolets National Medical University

Abstract. *The article deals with the work of the microbiology department of the Kyiv medical institute (KMI) during Great Patriotic war in 1924-1941 and in the first years after (1941-1950), the main direction of the scientific work on the department at the head of S.S. Dyachenko.*

Key words: *microbiology department, Kyiv medical institute, Great Patriotic war, Polimedicum, S.S. Dyachenko.*

ЛІТЕРАТУРА

- 160 років Національному медичному університету / Є.Г. Гончарук, А.О. Андрущук, І.І. Бобрик та ін. - К.: Століття, 2001. - 368 с.
- Ганіткевич Я. Українська вища медична школа в окупованому гітлерівцями Києві (1941-1942) / <http://www.ntsh.org/node/127>
- До історії розвитку мікробіології у науково-дослідних і навчальних закладах України // Під ред. Широбокова В.П. - 2006. - 304 с.
- Дяченко С.С. Професор М.П. Нещадименко (1869-1942) // Мікробіологічний журнал. - 1962. - Т. XXIV, в. 5. - С. 150-152.
- Москаленко В.Ф., Ляхощкий В.П. Від першої особи. Самородок. (Л.І. Медведь - організатор вікового ювілею вищої медичної школи м. Києва). Частина II. // Науковий вісник Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. - 2007. - №1. - С. 245-280.
- Державний архів м. Києва (далі - ДАМК). - Ф. Р-352. - Оп.1. - Од.зб.626. - 35 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.1. - Од.зб.1564. - 42 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.1. - Од.зб. 1711. - 20 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.1. - Од.зб. 2550.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.10. - Од.зб. 5.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.11. - Од.зб.141.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.37. - Од.зб.2 - 123 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.37. - Од.зб.9. - 369 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.37. - Од.зб.4. - 135 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.37. - Од.зб.10.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп. 37. - Од.зб.27. - 678 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп. 37. - Од.зб.47. - 678 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп. 37. - Од.зб. 48. - 211 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп. 37. - Од.зб.71. - 210 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп. 37. - Од.зб.102. - 204 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп. 37. - Од.зб.129. - 150 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.38. - Од.зб.5. - 153 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп. 38. - Од.зб.6. - 90 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп. 38. - Од.зб.7. - 228 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп. 38. - Од.зб.11. - Том I. - 155 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.38. - Од.зб.13.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп. 38. - Од.зб.14. - 386 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп. 38. - Од.зб.15. - 281 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп. 38. - Од.зб.17. - 14 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.40. - Од.зб.10 - 27 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп. 40. - Од.зб.12. - 9 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп. 40. - Од.зб.16.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.40. - Од.зб.18. - 7 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.40. - Од.зб.33. - 37 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.43. - Од.зб.4. - 9 арк.
- ДАМК. - Ф. Р-352. - Оп.43. - Од.зб.168. - 34 арк.